

ELS RITUALS DOMÈSTICS A LA CIUTAT ROMANA DE *BAETULO*

MONTSERRAT COMAS I SOLÀ I PEPITA PADRÓS I MARTÍ

La societat romana tenia fortament arrelat el respecte per les tradicions i els costums religiosos ja fossin d'àmbit públic, les cerimònies oficials, com d'àmbit privat, és a dir, les cerimònies que es desenvolupaven en l'interior de les cases i que comptaven amb la participació de tots els que hi vivien, propietaris, lliberts i esclaus.

Un d'aquests costums era la deposició i enterrament de vasos ceràmics, possiblement com una ofrena fundacional que els habitants de les cases oferien als déus amb motiu de la construcció o remodelació de les seves *domus*.

Aquest tipus d'ofrenes rituals també s'ha documentat a la ciutat romana de *Baetulo*, i més concretament, en les intervencions arqueològiques que en aquests darrers anys s'han portat a terme en el subsòl de la plaça de Font i Cussó. En aquesta zona, els treballs realitzats han posat al descobert un sector de *Baetulo* que va ser planificat ja en el moment fundacional de la ciutat (inici del segle I aC). La seva urbanització va comportar l'obertura de tres carrers, el *decumanus maximus*, el *cardo maximus* i un *cardo minor*, que delimitaven quatre *insulae*, excavades en part, en les quals s'han documentat diversos edificis, que malgrat no tenir tots la mateixa cronologia inicial, van donar lloc a un conjunt coherent tan constructivament com funcionalment. Aquest conjunt va anar evolucionant i transformant-se al llarg del temps, fins al punt que en alguns sectors s'ha arribat a documentar una seqüència de 600 anys de vida continuada.

Planta de la ciutat romana de *Baetulo*. Trama del jaciment Font i Cussó. Dibuix: Antoni Fonollà.

Subsòl de la plaça de Font i Cussó. Trama fosca: carrers; trama clara: edificacions. Amb traç gruixut estan marcats els edificis A i B. Dibuix: Antoni Fonollà.

En dos d'aquests edificis, anomenats a partir d'ara edificis A i B, situats al sud del *decumanus maximus* i separats entre ells pel *cardo minor*, es varen documentar sis gerres ceràmiques enterrades en el sòl, que contenien diverses restes orgàniques, i que per les seves característiques, es van relacionar amb ofrenes de tipus ritual.

L'edifici A

Per a la construcció de l'edifici A, es va anivellar el terreny amb una capa de terra que va proporcionar materials de finals del segle I i inicis del segle II dC, i que tapava i amortitzava un magatzem de *dolia* o grans gerres incrustades en el sòl

Dipòsit 1. Fotografia: Albert Cartagena

natural. La nova edificació va aprofitar com a mur de tancament nord, el mur d'aterassament del *decumanus maximus*. L'interior estava compartimentat en diversos àmbits d'amplada força regular. Dues de les tres habitacions més properes al *decumanus* tenien paviments d'*opus signinum* i parets enlluïdes. L'àmbit contigu estava pavimentat també amb *opus signinum*, amb un motiu central format per incrustacions de pedra calcària de diferents colors que dibuixaven un cercle al voltant d'una placa quadrada del mateix material. Aquesta part es degué utilitzar com a habitatge. Les altres habitacions tenien el sòl de terra premsada, i en una d'elles es conservaven empremtes de gerres, la qual cosa potser indicaria que aquesta zona hauria tingut una funció de magatzem.¹

La diferència de cotes existent entre el nivell d'utilització de l'edifici A i el *decumanus maximus*, és tan considerable que faria impossible l'accés des d'aquest carrer, i, per tant, s'hi

Dipòsit 2. Fotografia: Albert Cartagena

entraria pel *cardo minor* situat a l'est. Aquest edifici tenia amb tota seguretat un pis superior.

Des del segle III, però sobretot durant els segles IV i V i fins a inicis del segle VI, l'edifici A va patir nombroses remodelacions, amb noves compartimentacions dels àmbits i nous usos d'alguns dels espais. És en l'interior d'aquest edifici A, en una de les habitacions esmentades, que es varen descobrir dos dipòsits ceràmics rituals que a continuació passarem a descriure:

Dipòsit 1: tallant el sol natural i per sota d'un paviment, es va descobrir un vas de ceràmica de parets fines de la forma Mayet II. A l'interior s'hi conservava un ou, possiblement de gallina, i restes de carbons. Aquest dipòsit estava cobert per un nivell de terra pertanyent a la preparació d'un paviment que no va aportar cap tipus de material datable.

Dipòsit 3. Fotografia: Albert Cartagena

Dipòsit 4. Fotografia: Albert Cartagena

Dipòsit 2: es va trobar al costat del dipòsit 1, també tallant el sòl natural. En aquest cas es tracta d'una gerra de ceràmica comuna amb dues nanses col·locades una al costat de l'altra, sense que es pogués determinar què contenia a l'interior. La gerra estava coberta pel mateix nivell que en l'anterior dipòsit, sense cronologia precisa.

L'edifici B

L'edifici B encara està en fase d'excavació, i per tant, se'n desconeixen en bona part els nivells inicials. A l'igual que l'edifici A, també aprofitava com a mur de tancament nord, el mur d'aterrament del *decumanus maximus*, i l'interior estava compartimentat en diversos àmbits d'amplada força regular. L'evolució cronològica és similar a la de l'edifici A, ja que s'hi ha localitzat una seqüència estratigràfica des del segle VI, el moment més tardà, fins a finals del segle I dC, és a dir, l'època flàvia, que és la fase en què està actualment la intervenció arqueo-

lògica. En aquest edifici s'han localitzat fins al present, quatre dipòsits ceràmics rituals que comentem a continuació:

Dipòsit 3: es tracta d'una gerra que va ser enterrada tallant un paviment de terra premsada força consistent, en el racó de l'habitació d'aquest edifici B que fa cantonada amb els murs de façana del *cardo minor* i del *decumanus*. Aquesta petita gerra era de ceràmica comuna, de pasta beix molt clara, ovoide, amb la vora exvasada i una sola nansa amb una estria, i tenia restes de carbons a l'interior. La datació per a aquest ofrena l'aporta el nivell que cobria el paviment on aquesta gerra estava inserida, i que contenia material datable en l'últim quart del segle I dC. Per tant, l'ofrena es va realitzar a partir d'aquesta data.

Dipòsit 4: en un forat que tallava un nivell de terra que servia per regularitzar el terreny i que es va datar a la segona meitat del segle I dC, va aparèixer una petita olla sense nanses, de ceràmica comuna de cuina, de pasta grisa, amb cen-

Dipòsit 5. Fotografia: Albert Cartagena

dres i carbons a l'interior. Estava coberta amb una tapadora feta amb el fons d'un plat de ceràmica *sigillata* itàlica que tenia una marca en el fons intern amb el nom del taller *ATEI MAHETIS*, un terrisser d'Arezzo que fabricava les seves produccions ceràmiques a finals del segle I aC. El plat estava tallat per poder ser utilitzat com a tapadora, a la mida exacta de la vora de l'olleta que havia de tapar. Aquest dipòsit estava cobert per un nivell de terra que contenia materials datables a mitjan segle I dC.

Dipòsit 5: a l'angle nord-oest d'una de les habitacions de l'edifici, i tallant uns nivells de mitjan segle I dC, va aparèixer una altra ofrena. En aquest cas es tracta d'una gerra de ceràmica comuna decorada amb estries verticals a la panxa i amb una nansa petita. Possiblement es tracta de la forma Mayet XXV, característica de la ceràmica de parets fines, tot i que les dimensions de la gerra ens inclinen a considerar-la com una ceràmica d'ús comú. L'interior contenia abundants res-

Dipòsit 6. Fotografia: Albert Cartagena

tes òssies, possiblement d'aus. Aquesta gerra estava coberta amb una tapadora de ceràmica comuna d'importació africana de la forma Ostia III figura 332. Un nivell de terra amb materials datables a la segona meitat del segle II dC cobria el dipòsit. La cronologia d'aquest dipòsit quedaria emmarcada per dues dates: la que acabem de mencionar, de segona meitat del segle II dC, i la que proporciona la pròpia tipologia de la tapadora de ceràmica comuna africana que tapava el recipient utilitzat per l'acció descrita, que correspon a la segona meitat del segle I dC. Per tant, l'ofrena hauria estat feta entre aquestes dues dates.

Dipòsit 6: a l'angle oposat de la mateixa habitació on es va localitzar el dipòsit 5, va aparèixer un altre recipient ceràmic fragmentat i envoltat de pedres petites, sense cap element remarcable a l'interior. Es tracta d'una gerra ovoide amb un petit coll molt estret y sense nanses, que tallava un nivell de la primera meitat del segle II dC.

Conclusions

La presència d'aquests sis dipòsits ceràmics i la seva disposició en les habitacions esmentades, indica que no hi varen ser col·locats casualment, sinó que es tracta d'una acció voluntària realitzada amb la intenció de fer un ritual d'ofrenes domèstiques, relacionat amb alguna cerimònia fundacional, que, com hem mencionat anteriorment, formava part dels costums religiosos de la societat romana.

D'altra banda, un cop revisats aquests sis dipòsits, s'han pogut deduir algunes característiques comunes. Les sis ofrenes ceràmiques es troben dintre de la mateixa àrea, situades en dos edificis contigus que obren al *decumanus maximus* o carrer principal de la ciutat. Quatre d'aquestes ofrenes estaven col·locades de dues en dues en diferents habitacions de l'edifici B, enterrades just en els angles que feien els murs de la cambra. Les altres dues ofrenes es varen trobar, una al costat de l'altra, enterrades en una de les habitacions de l'altre edifici, l'edifici A, tocant un dels murs.

Tots els dipòsits localitzats fins al present tenen també unes característiques comunes, ja que estaven constituïts per recipients ceràmics que, tipològicament, no tenien característiques especials que permetessin atribuir-los una cronologia precisa, excepte els dos vasos dels dipòsits 1 i 5 i les dues tapadores dels dipòsits 4 i 5, que tenen tipologies ben definides. Dels altres quatre recipients, tres eren gerres amb una o dues nanses i el quart era una petita olleta sense nanses.

També és important destacar que tots els recipients ceràmics estaven usats, però apareixien sencers i complets, menys la tapadora de *sigillata* itàlica que tapava la gerra de ceràmica de cuina en el dipòsit número 5, la qual, com ja hem explicat, esta-

va formada pel fons d'un plat que es va manipular, retallant-lo expressament per tal d'adaptar-lo a la mida de la vora de la peça que havia de cobrir. Tampoc no estava completa la gerra del dipòsit número 6, tot i que sí ho devia estar en el moment de la seva deposició i possiblement es va fragmentar posteriorment.

Aquest tipus d'ofrenes són relativament abundants a Catalunya, ja que se n'han documentat paral·lels en una bona quantitat de vil·les, com per exemple a les de Mas Gusó (Belcaire d'Empordà), Tolegassos (Vilademat) i Vilauba (Pla de l'Estany).² També a les vil·les de Corbins (Lleida),³ Can Trullàs (Granollers),⁴ i Casa Blanca (Tortosa).⁵ En tots els casos els dipòsits eren recipients ceràmics amb restes orgàniques, quasi sempre amb la presència d'ous a l'interior com és el cas del nostre dipòsit 1, i en alguns hi havia també restes d'aus, com en el nostre dipòsit 4. Aquests dipòsits es va- ren identificar com a ofrenes rituals que s'havien col·locat en alguns sectors concrets de cada vil·la, formant part d'una cerimònia religiosa.

També s'han localitzat aquest tipus d'ofrenes en diverses ciutats romanes, com a *Valentia*, on en l'excavació del Palau de Benicarló, es van localitzar cinc gerres amb material orgànic, com una ofrena fundacional de la ciutat.⁶ A *Ilerda*, l'actual Lleida, es varen trobar gerres i olletes amb restes d'aus i ous a l'interior en l'excavació d'un edifici del segle I dC, situat en el Portal de la Magdalena.⁷ També a la ciutat d'Empúries s'hi han documentat diverses ofrenes, ja que hi varen aparèixer quatre gerres enterrades amb ous a l'interior.⁸ I a *Iluuro*, l'actual Mataró, dues ofrenes han estat detectades en l'excavació de Can Palauet: una consistia en una gerra de ceràmica ibèrica tapada amb fang amb un ou de gallina a l'interior. L'altra estava formada també per una ceràmica ibèrica tapada i a l'interior hi havia l'esquelet d'un pollet. Ambdues

deposicions ceràmiques es trobaven en les fonamentacions dels murs i no se n'han documentat en cap altre indret, per la qual cosa sembla que s'han d'analitzar com a ofrenes relacionades amb aquesta fase fundacional.⁹

Respecte al contingut d'algunes de les ofrenes presentades, hem d'apuntar que la presència dels ous hi és molt habitual. Els ous constitueixen un aliment amb un alt contingut proteic, que formava part de la dieta romana i es prenia correntment com a primer plat. Però la presència d'ous en les ofrenes no obeïa solament a la seves propietats com a menjar destinat al mort o a les divinitats infernals, sinó que l'ou té també un important paper en les religions grega i romana, en les quals representa la fecunditat o la pròpia idea de vida. En els aixovars funeraris hel·lènics, els ous hi tenien també normalment un paper molt important, i un dels exemples es troba al jaciment d'Enserune, a França,¹⁰ que té una forta influència hel·lènica, i on es va documentar la presència d'ous de gallina i d'oca en l'aixovar funerari.

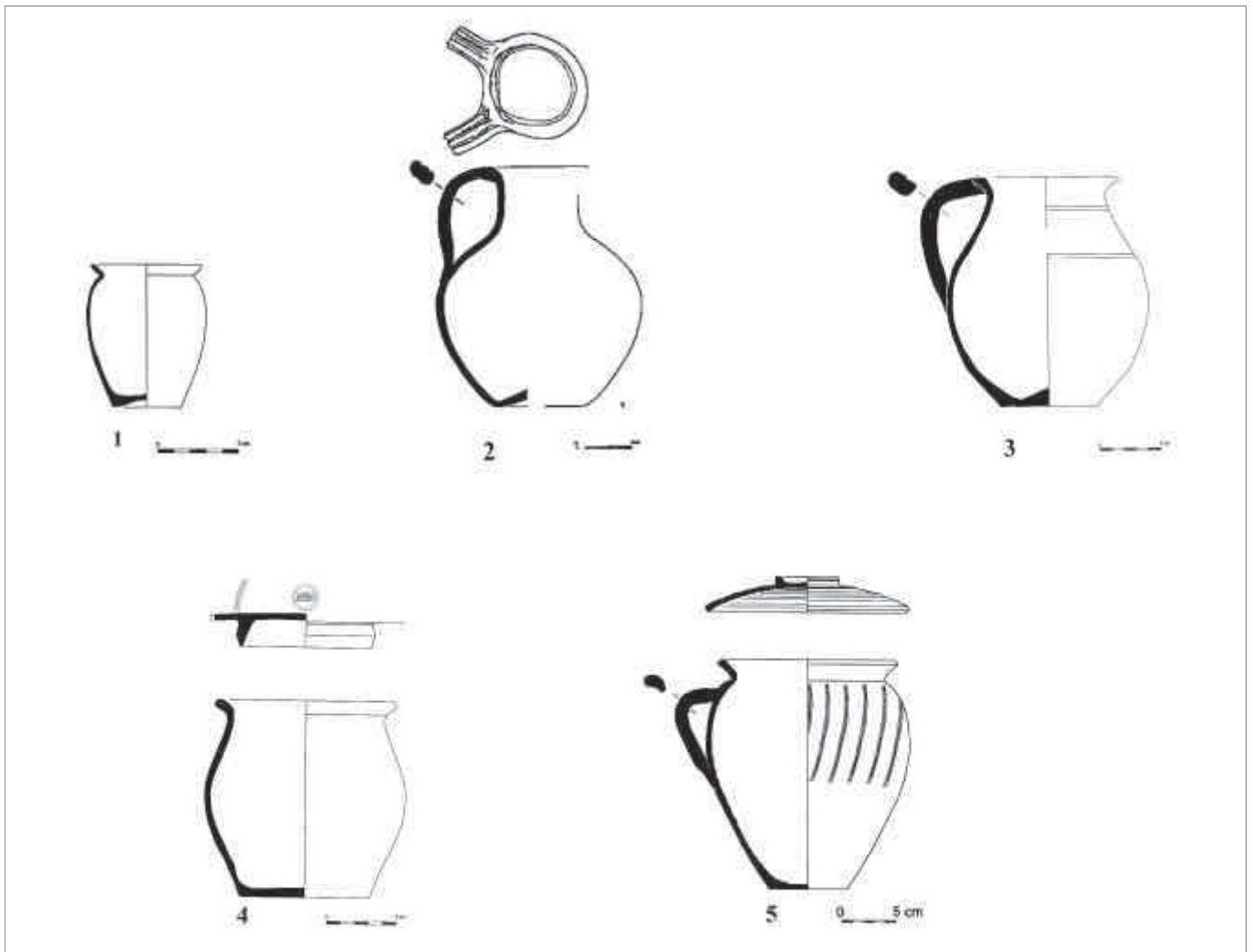
Aquest paper funerari dels ous va passar a la tradició llatina, la qual celebrava els menjars mortuoris incloent-hi sempre ous. Durant anys, doncs, des de l'època hel·lenística fins avançat el segle IV dC, els ous varen formar part de diferents ritus i ofrenes com un element purificador.

D'altra banda, el fet d'enterrar les ofrenes en el sòl de les habitacions, sembla estar lligat als déus *Manes*, els quals, per la seva relació amb el món funerari, habitaven en el món inferior i, per tant, la seva evocació s'havia de fer també amb ofrenes subterrànies. Aquests tipus d'ofrenes enterrades se solen relacionar també amb els rituals fundacionals, tant de ciutats com d'àmbits més reduïts, com en el cas de cases o d'habitacions, per la qual cosa s'utilitzen gerres senzilles, sempre usades,

sense cap ostentació, enterrades sempre a terra. Aquest seria el cas dels sis dipòsits que hem presentat, les característiques dels quals sembla que encaixen en aquest tipus de rituals realitzats en l'interior de les cases, amb la intenció de fer una ofrena expiatòria dedicada als déus *Manes*. Una ofrena i un ritus modest, en el qual l'important és el record i la pietat, ja que segons Ovidi, «Els déus Manes demanen poc: la pietat compensa a la riquesa dels dons; les divinitats del Styx no són àvides. Una teula coberta de corones, fruits escampats per la tomba, alguns grans de sal, pa mullat en un vi pur, aquí i allà unes violetes; tot plegat dintre d'una gerra agafada al carrer, no fa falta res més».¹¹

Pel que fa a la cronologia d'aquests sis dipòsits rituals localitzats a *Baetulo*, cal distingir, d'una banda, la datació que aporten els nivells de terra on estan inserides les ofrenes, o els que han estat tallats per elles, i d'altra, la pròpia cronologia dels recipients utilitzats. Hem pogut observar que n'hi ha dos que no tenen una cronologia precisa, ja que es troben tallant el sòl natural i no tenen nivells datables a sobre. Respecte als quatre dipòsits restants, tenen datacions similars, ja que tots es poden situar a finals del segle I dC, en època dels emperadors flavis. Per tant, es podria dir que aquestes cerimònies rituals amb l'enterrament de ceràmiques en el sòl de certes habitacions, es varen realitzar en un mateix període.

Quant a les tipologies de les ceràmiques dels sis dipòsits estudiats, tenim tres peces identificades amb una datació força precisa: el vaset de parets fines de la forma Mayet II del dipòsit 1 amb una cronologia d'inicis del segle I aC; l'altra vas de parets fines de la forma Mayet XXIV del dipòsit 5, amb una cronologia de mitjan segle I dC; i la tapadora de ceràmica comuna africana de la forma Ostia III fig. 332 que tapava el vas del dipòsit 5, que es pot datar a la segona meitat del segle I dC.

Tipologia de les ceràmiques utilitzades en els rituals domèstics. Dipòsits 1 a 5. Dibuix: Raquel Molina (Codex-Arqueologia i Patrimoni)

D'aquestes tres tipologies identificades, les dues últimes pertanyen al dipòsit número 5 i la datació d'ambdues encaixaria amb les cronologies que ens ha aportat l'estudi dels nivells que s'hi relacionen. En aquest cas, doncs, es podria pensar que el recipient i la tapadora utilitzats per fer l'ofrena i la data en què aquesta es va fer, coincidirien en una cronologia de finals del segle I dC. En canvi, per als altres dipòsits està clar que la cronologia de les ceràmiques és anterior a la data en què es va fer el ritual.

Per concloure, volem plantejar el fet que aquestes ofrenes rituals creiem que s'han d'inserir dins del context històric i de les transformacions que va sofrir la ciutat de *Baetulo* en l'època de finals del segle I dC. És en aquest moment que *Baetulo* probablement, igual que en altres ciutats, va rebre la categoria de municipi, amb la concessió del *Ius Latii* per part de l'emperador Vespasià. És a partir d'aquest moment que en aquests centres urbans es documenten importants transformacions urbanístiques i un notable increment d'actuacions constructives de tipus públic, fet que també es detecta a *Baetulo*. Les dades proporcionades per les intervencions arqueològiques realitzades a la ciutat han permès documentar, amb força precisió com en el darrer quart del segle I dC, en època flàvia, es va produir l'amortització de diverses estructures de *Baetulo*: cases, botigues, clavegueres, un conducte d'abastament d'aigua, etc. D'altra banda, també s'ha constatat que en la primera meitat del segle II dC, en època dels emperadors antonins es produïren importants canvis urbanístics a la ciutat, que afectaren tant els espais públics com els privats. Es van reomplir i terraplenar amb potents aportacions de terres, amplis sectors del municipi, fet que va provocar importants transformacions en espais d'ús públic, com carrers, edificis d'equipaments, etc., i això indica sens dubte una actuació portada a terme, o almenys autoritzada pel govern de la ciutat. Aquestes transformacions encara són difícils de precisar i d'interpretar,

però es van detectant cada vegada amb més claredat, gràcies a les nombroses intervencions arqueològiques que es realitzen de manera continuada a Badalona.

És en aquest context de remodelacions i transformacions del període de finals del segle I i inicis del segle II dC que creiem que s'han d'inserir els dipòsits votius que hem presentat. Serien possiblement ofrenes fundacionals amb motiu de la construcció o reestructuració de diferents espais domèstics en l'interior dels dos edificis de la plaça de Font i Cussó de Badalona. Tot i que per a dues d'aquestes ofrenes no tenim cronologies, les altres quatre ens proporcionen una data coincident amb aquests canvis i remodelacions documentats a la ciutat de *Baetulo* a finals del segle I dC.

Notes

1. Padrós, Comas, 1998, 1999, 2000.
2. Casas, Ruiz de Arbulo, 1997, p. 217.
3. Mari, 1993.
4. Estrada, 1993.
5. Pons Pujol, Revilla, 2003, p. 263-274.
6. Ribera, 1995, p. 132.135.
7. Lorient, Oliver, 1992, p. 48.
8. Casas, Ruiz de Arbulo, 1997, p. 217.
9. Carreras, Rigo, 1995/1996, p. 188.
10. Schwaller, *et al.*, 1995.
11. Casas, Ruiz de Arbulo, 1997, p. 225.

BIBLIOGRAFIA

CARRERAS, N.; RIGO, A. *Memòria de la intervenció arqueològica a Can Palauiet (Mataró, Maresme)*. 1994/1995. (Inèdita)

CASAS, J.; RUIZ DE ARBULO, J. «Ritos domésticos y cultos funerarios. Ofrendas de huevos y gallináceas en villas romanas del territorio emporitano (S. III d.C.)», a *Pyrenae*, núm. 28, 1997, p. 217.

ESTRADA, J. «Granollers en l'Antiguitat», a *Revista del Vallès*. Granollers, 1993.

LORIENTE, A.; OLIVER, A. *L'Antic Portal de la Magdalena*. Lleida: Monografies d'Arqueologia Urbana, 4, 1992.

MARÍ, L. «Les ofrenes de fundació de la vil·la romana de Corbins», a *Full d'Informació*, núm. 93. Societat Catalana d'Arqueologia. Barcelona, 1993.

PADRÓS, P.; COMAS, M. *Memòries excavació arqueològica a la plaça Font i Cussó, Badalona 1998, 1999, 2000* (inèdites).

PONS PUJOL, L. «La villa de Casa Blanca (Tortosa)», a Revilla Calvo, V. *Economia i poblament romà al curs inferior de l'Ebre*. Diputació de Tarragona, 2003, p. 263-274.

RIBERA, A. (Coord.). «La Intervenció Arqueològica», a *Palau de les Corts*. València, 1995, p. 128-172.

SCHWALLER, M., *et al.* «Cinq tombes du deuxième Âge du Fer à Enserune», a *Hommages à A. Nickels*, Etudes Massaliètes 4, 1995.